

Отже, можна констатувати, що окреслена проблемність дає змогу побачити багатогранність розуміння переживання травматичних ситуацій, зрозуміти їх як явища на життєвому шляху людини і спонукає до виявлення в навколишньому світі.

Одним із завдань подальшого емпіричного дослідження впливу психотравмувальних ситуацій у процесі навчання молоді особистості, вважаємо за потрібне врахувати зазначені вище теоретичні положення.

Список використаної літератури

1. Казанская В. Г. Подросток. Трудности взросления: книга для психологов, педагогов, родителей / В. Г. Казанская. – СПб. : Питер, 2006. – 240 с.
2. Красик Е. Д. Нервно-психические заболевания студентов / Е. Д. Красик, Б. Д. Положий, Е. А. Крюков. – Томск : Витязь, 1992. – 513 с.
3. Кириленко Т. С. Субъектность эмоциональных переживаний как механизм самоизменения личности / Т. С. Кириленко // Г. И. Челпанов и современность: проблемы развития современной психологической науки : сб. науч. тр. – Москва ; Киев : [б. и.], 2000. – С. 84–91.
4. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія : підручник : у 2 кн. Кн. 1 : Соціальна психологія особистості і спілкування / Л. Е. Орбан-Лембрик. – К. : Либідь, 2004. – 576 с.
5. Титаренко Т. М. Такие разные дети / Т. М. Титаренко. – К. : Рад. шк., 1989. – 144 с.

УДК 159.938

Т. В. Синіцька

АДИКТИВНА ПОВЕДІНКА СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ ЯК МЕДИКО-СОЦІАЛЬНА ПРОБЛЕМА СУСПІЛЬСТВА, ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ АДИКТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ

У статті здійснено огляд літератури з проблеми адиктивної поведінки, схарактеризовано причини та фактори, що призводять до розвитку адикцій, проаналізовано психологічні механізми їх формування, а також варіанти станів адикцій.

Ключові слова: адиктивна поведінка, адикція, залежна поведінка, хімічна та нехімічна адикції, залежна особистість.

Синицкая Т. В. Аддиктивное поведение студенческой молодежи как медико-социальная проблема общества, предпосылки формирования аддиктивного поведения. В статье сделан обзор литературы по проблеме аддик-

тивного поведіння, рассмотрены причины и факторы, приводящие к развитию аддикций, проанализированы психологические механизмы их формирования, а также рассмотрены варианты состояний аддикций.

Ключевые слова: аддиктивное поведение, аддикция, зависимое поведение, химическая и нехимическая аддикции, зависимая личность.

Sinitskaya T. V. Addictive Behavior of Students as Medical and Social Problems of Society, Preconditions for the Formation Addictive Behavior. The article reviewed the literature on addictive behavior, examined the causes and factors which lead to the development of addiction, analyzed the psychological mechanisms of their formation, and also considered variants of addiction state.

Key words: addictive behavior, addiction, dependent behavior, chemical and non-chemical addictions, dependent personality.

Постановка наукової проблеми та її значення. Взаємозв'язок адиктивної поведінки молоді та її здоров'я в сучасній Україні є актуальною і в теоретичному, і в практичному плані проблемою, що потребує постійних досліджень у сфері з'ясування конкретних факторів, які впливають на зниження рівня здоров'я молоді.

Науковий інтерес до проблем студентської молоді зумовлений тим, що студентство представляє особливу групу, що розглядається як інтелектуальний ресурс суспільства, його кадровий потенціал; у певному сенсі – це послідовники та представники національної культури. Студенти більш благополучні порівняно з іншими групами молоді з точки зору моральної свідомості й поведінки. Відносно благополуччя пояснюється тим, що в склад студентських угруповань, як правило, не входять молоді люди з груп «підвищеного ризику» («важкі діти», члени асоціальних молодіжних угруповань), які формуються в шкільному віці й не прагнуть продовжувати освіту. Розвиток крайніх форм адиктивної поведінки серед юнаків та дівчат, що є благополучними у дитинстві, відбувається в студентському віці не так стрімко. У період вступу до ВНЗ молоді люди переважно вже досягають фізичної зрілості, а їх соціальний, психічний і моральний розвиток перебуває в стадії інтенсивного становлення, і саме ці фактори є підґрунтям для формування адикцій.

Серед причин, що зумовлюють поширення адиктивної поведінки в студентському середовищі, А. В. Гоголева [5, 5] виділяє такі:

- труднощі першокурсників у процесі адаптації у ВНЗ (проживання окремо від батьків, складності комунікації в групі однолітків, у тому числі зумовлені індивідуально-особистісними особливостями студента тощо);

- умови та якість життя;
- наявність стресогенних факторів (підвищена стомлюваність під час занять, іспити тощо);
- низький рівень самоорганізації та самоконтролю;
- неузгодженість між професійним вибором особи і способами його реалізації;
- відсутність культури дозвільної діяльності;
- низький ступінь соціального контролю з боку адміністрації ВНЗ за поведінкою осіб, що зловживають алкоголем;
- нездатність фахівців ВНЗ вести діалог зі студентами на делікатні теми, що їх цікавлять.

Теоретичний аналіз проблеми. У роботах сучасних дослідників адиктивна поведінка згадується неоднозначно. Так, на думку Є. В. Змановської [8, 122], адиктивна поведінка є безперервним процесом формування і розвитку адикції, пов'язаним зі зловживанням чимось для саморегуляції та адаптації. Важливе значення при цьому належить адиктивній установці, що виражається в появі надцінного емоційного ставлення до об'єкта адикції. В основі такого трактування адиктивної поведінки особливу значимість набуває психічна залежність. Дещо інший підхід до вивчення адиктивної поведінки в А. В. Гоголевої [5, 5], яка розглядає фізичну залежність як основу адиктивної поведінки.

В. М. Великий [4] під адикціями розуміє будь-які нестримні потяги та захоплення, що виходять за межі норми, при яких об'єкт захоплення, чи певна діяльність стають визначальним чинником поведінки людини, при цьому витісняють частково чи повністю всі інші життєво важливі види діяльності.

На думку Л. А. Ільницької [9], адикцію в сучасна наукова література визначає як пристрасть до якоїсь речовини або роду діяльності, яка включає безконтрольне прагнення приймати цю речовину або практикувати вид діяльності для досягнення бажаного психічного ефекту.

За визначенням Н. М. Бугайової [2], для того, щоб якась активність стала «акцентуваною» і склала основу адиктивної поведінки, потрібні три умови. По-перше, для цієї активності має бути характерно прагнення відійти від реальності за допомогою зміни психологічного стану без застосування хімічних речовин. По-друге, вона повинна займати панівне становище в житті та свідомості індивіда.

По-третє, вона повинна шкодити соціальним зв'язкам та іншим життєво важливим сферам індивіда.

Нині не можна повнозначно окреслити коло розладів поведінки, в яких проявляються адикції. Деякі залежності схвалює суспільство, інші з часом починають являти собою особистісну проблему для індивіда, при цьому не будучи соціально небезпечними, треті мають статус соціально небезпечних [21]. Приведена нижче схема містить лише зразковий перелік варіантів стану адикцій, окрім хімічної залежності, згрупованих за потяговим механізмом розвитку [6]:

- а) ейфоризуючі:
 - 1) гіперсексуальність (німфоманія, сатириазис);
 - 2) перегляд порнографії (див. електронні форми);
 - 3) опіоманія;
- б) психостимулюючі:
 - 1) екстремальна і спортивна діяльність;
 - 2) перегляд спортивних видовищ;
 - 3) ігрова, залежність від азартних ігор;
 - 4) клепто-, піроманія;
- в) вікарні (що заповнюють психологічну порожнечу):
 - 1) симптом «заміщаючого шуму»;
 - 2) «запійне» читання;
 - 3) співзалежність;
 - 4) світські розваги;
 - 5) пристрасть до накопичення;
 - 6) трудовоголізм;
- г) електронні версії попередніх форм:
 - 1) комп'ютерні ігри;
 - 2) надмірне користування інтернетом;
 - 3) надмірне користування комп'ютером;
- д) одурманення і забуття, занурення у світ марень:
 - 1) психодизлептики, галюциногени;
 - 2) телевізійна, кінозалежність;
- е) зміни зовнішності і соматичного стану:
 - 1) булімія, анорексія;
 - 2) використання анаболічних стероїдів.

На основі критерію об'єкта дослідження адиктивні розлади поділяють на дві основні категорії: перша, що складає предмет клінічної наркології, – зловживання ПАР, друга – так звані нехімічні адикції.

Проблемою хімічних форм залежностей (уживання алкоголю, наркотиків, психотропних препаратів, токсичних речовин) держава займається достатньо широко та багатогранно: виділяються фінансові кошти на вивчення аспектів цього явища; здійснюються комплексні програми, мета яких – викорінення та профілактика хімічних форм залежностей. Водночас інші форми адиктивної поведінки, саме нехімічні залежності, вивчаються не так активно. Насамперед недостатньо виявлений зв'язок між групами залежностей; слабка інформованість населення щодо нехімічних форм залежностей; не зображено сутності явищ хімічної та нехімічної адикцій.

Незважаючи на те, що феномен адикції у своїх найрізноманітніших формах і варіантах останні 10–15 років виступає предметом досить інтенсивних вітчизняних і закордонних міждисциплінарних досліджень [11; 12; 14; 16; 18], як зазначили В. Д. Менделевич та І. А. Новиков [14], механізми формування залежної поведінки залишаються неясними й донині. Відповідно, важливо знайти психологічні ланки, які беруть участь у формуванні адиктивної поведінки.

Психологічні механізми формування залежності можна умовно поділити на два типи [16]:

- 1) механізм психологічної травми і спроби співволодіння з нею;
- 2) деякі індивідуальні й характерологічні особливості особистості, які виступають передиспонуєчими чинниками у формуванні залежності.

Н. В. Терещук [17] виділяє такі чинники розвитку адиктивної поведінки, які умовно поділяють на:

- 1) соціальні – нестабільність суспільства, доступність психоактивних речовин, відсутність позитивних соціальних і культурних традицій, контрастність рівнів життя, інтенсивність і густина міграції та ін.;

- 2) соціально-психологічні – високий рівень колективної і масової тривоги, нестабільність підтримуючих зв'язків із сім'єю та іншими позитивно-значущими групами, романтизація і героїзація девіантної поведінки в масовій свідомості, відсутність привабливих для дітей і підлітків центрів дозвілля, послаблення зв'язків між поколіннями;

- 3) психологічні – незрілість особистої ідентифікації, слабка або недостатня здатність до внутрішнього діалогу, низьке додання психологічних стресів і обмеженість саморегуляції поведінки, висока потреба в зміні станів свідомості як засіб вирішення внутрішніх конфліктів, конституційно акцентуєваних особливості особистості;

4) біологічні – природа і «агресивність» психоактивної речовини, індивідуальна толерантність, порушення процесів детоксикації в організмі, які змінюють системи мотивації і контролю за перебігом захворювання. Зазначені вище чинники є характерними для всіх видів адикцій.

На думку О. С. Калмикової [10], соціально-психологічними факторами, що впливають на виникнення адиктивної поведінки, є неповна сім'я, відсутність довірливих відносин із дитиною, виховання за типом гіпо/гіперопіки, суперечливість батьківських настанов.

Існують різні точки зору про роль церебральних, психологічних та особистісних чинників у становленні поведінкових розладів залежного кола.

У багатьох нейропсихологічних дослідженнях (І. П. Анохін, І. В. Лінський, Г. Г. Платонов, М. Я. Рохлін, А. М. Сельцов, К. В. Судаков, М. Б. Штарк, F. Bloom, F. Cadaveira, M. Corral, J. Cummings, F. Gawin, S. Holguin, S. Human, W. Kostovski, S. Kuperman, M. Mega, G. Saletu-Zyhlarz, M. Y. Teo, M. Van Wyk, R. Wise та ін.) висвітлюються особливості взаємозв'язку між мозковими структурами та формуванням і перебігом психічних процесів у наркологічних хворих.

На думку більшості дослідників (В. Г. Леонт'єв, Ц. П. Короленко, Я. П. Гиріч, Ю. У. Дроздовський), основне значення в розвитку адиктивної поведінки мають конституціонально-особистісні чинники та умови середовища.

Як зазначають дослідники (Н. М. Апетик, В. С. Бітенський, Б. С. Братусь, Н. В. Дмитрієва, Н. Є. Завацька, В. Ю. Зав'ялов, О. Є. Івашко, Т. В. Кириченко, Ц. П. Короленко, Н. С. Курек, І. П. Лисенко, А. Е. Личко, І. В. Лінський, Н. Ю. Максимова, М. Н. Овчинникова, І. Н. П'ятницька, С. В. Цицар'єв, О. Т. Чередниченко, П. О. Шабанов, W. Adelman, H. Cleveland, P. Gluenevald, G. Hensing, B. Johansson, S. Nakahara, F. Spak, M-Y. Teo, R. Wiebe та ін.), феномен адиктивної поведінки людини потрібно розглядати не в контексті патологічної залежності, а як прагнення особистості відчувати зміни стану свідомості за допомогою психоактивних речовин або інших засобів.

У працях вітчизняних дослідників представлено систему рис особистості, яка сприяє виникненню адиктивної поведінки (К. В. Аймедов, С. В. Березін, Е. В. Змановська, І. П. Лисенко, К. С. Лисецький, Н. Ю. Максимова, В. Д. Менделевич, І. Б. Орешникова та ін.).

В. Д. Менделевич запропонував концепцію залежної особистості, згідно з якою існують «загальні для всіх форм залежностей базові

характеристики залежної особистості» [14, 129]. Такими рисами залежної особистості є: інфантильність, навіюваність, прогностична некомпетентність, ригідність і упертість, наївність, простодушність і чуттєва безпосередність, цікавість і пошукова активність, максималізм, егоцентризм, яскравість уяви, вражень і фантазій, нетерплячість, схильність до ризику і «смак небезпеки», страх бути покинутим. Водночас зазначений список розширено, оскільки автор [14, 131] основними ознаками залежної особистості також вважає:

- 1) знижено перенесення труднощів повсякденного життя, водночас із добрим перенесенням кризових ситуацій;
- 2) прихований комплекс неповноцінності, що поєднується із зовні виявленою перевагою;
- 3) зовнішню соціабельність, що поєднується зі страхом перед стійкими емоційними контактами;
- 4) неправдивість;
- 5) намагання звинувачувати інших, знаючи про їхню невинність;
- 6) безвідповідальність в ухваленні рішень;
- 7) стереотипність, повторюваність поведінки;
- 8) залежність;
- 9) тривожність.

Наявність таких різноманітних і зовні мало пов'язаних особистісних якостей, що лежать в основі залежності, не дозволяє дати досить однозначну інтерпретацію особистісної детермінації залежних розладів, побудувати особистісні симптомокомплекси залежної поведінки. Взагалі питання про зв'язок преморбідних особливостей залежної особистості з розладами залежної поведінки залишається відкритим.

Концепція Ц. П. Короленко [11] щодо адиктивної поведінки виходить із положення про наявність загальних механізмів, властивих різним формам адикції і фармакологічного (хімічного), і нефармакологічного (нехімічного) змісту. При цьому простежується зниження рівня вимог і критики до оточуючих і самого себе, що може супроводжуватися спрощенням особистості з нівелюванням особистісних властивостей до її поступової деградації. Основним мотивом поведінки стає активне прагнення до зміни незадовільного психічного стану, який видається нудним, одноманітним і монотонним. Проаналізувавши психологічні механізми, які лежать в основі різних видів адикцій, автор підсумовує, що адиктивний процес починає формуватися на емоційному рівні. Існує певний емоційний стан, який об'єднує адикції –

фармакологічні (хімічні) і нефармакологічні (нехімічні). В основі цього стану – бажання досягти психологічного комфорту. В нормальних умовах цього можна досягти, долаючи перешкоди, досягаючи значущих цілей, задовільняючи цікавість, реалізуючи дослідницький інтерес, виявляючи симпатію й інтерес до інших людей, надаючи їм допомогу і підтримку, спираючись на переживання та релігійний досвід, займаючись психологічними вправами і спортом, уявляючи і фантазуючи і т. п. Вибір обмежується при формуванні адикцій, і виділяється лише один спосіб досягнення комфорту. Інші способи використовуються значно рідше, при цьому відбувається конвергенція емоційного комфорту, якщо різко обмежені способи вибору, що використовуються для його досягнення.

З позицій концепції залежної особистості В. Д. Менделевича [13], не існує кардинальних відмінностей і специфічних особистісних або характерологічних особливостей, що призводять до алкоголізму, тютюнокуріння, наркоманії або до надмірного захоплення азартними іграми, віртуальною реальністю (Інтернетом). Формування конкретної залежності – багато в чому випадковий процес.

Закономірно виникає запитання: чи представляють всі різноманітні форми залежності щось загальне (хоча б механізми виникнення), або кожний вид залежності специфічний? Як стверджують В. Д. Менделевич і І. А. Новиков «вірогідність існування єдиних етіопатогенетичних механізмів розладів залежної поведінки висока» [14, 129]. Водночас унітарність трактування всього кола залежних розладів надзвичайно скрутна. Створюється специфічний парадокс: з одного боку, багатьох дослідників не влаштовує різноманітна феноменологічна палітра залежних розладів, що не зводиться воєдино, а, з іншого, – дослідники схильні пояснювати таке різноманіття якою-небудь однією (унітарною) схемою, яка апелює до механізмів різного рівня – як фізіологічних, так і психологічних. В унітарних концепціях патогенезу залежностей передбачається, що в основі будь-якої форми залежності лежить один і той же універсальний механізм.

Е. М. Pattison [20] як альтернативу унітарного підходу до розуміння патогенезу адикції пропонує поліваріантну модель, яка враховує преморбідні характеристики особистості пацієнта, мікро- і макросоціальні умови, життєві травми, копінг-стратегії та ін.

Багато авторів [3; 19] вважає такий підхід найбільш адекватним при лікуванні та реабілітації залежних хворих. Водночас виникає

питання про конкретно психологічні механізми формування і кристалізації адикції.

Питання про причини, що породжують серед осіб молодшого віку різні форми залежності, – масове, епідемічне явище є на сьогодні одним з актуальних аспектів ефективної боротьби з нарко- і токсикоманіями. Без вивчення причин і чинників, що призводять до розвитку адикцій адекватно неможливо планувати тактику і стратегію профілактичних та психокорекційних заходів у осіб, схильних до адиктивної поведінки.

Численні дослідження свідчать про наявність феномену «перетікання» однієї форми залежності в іншу. Ц. П. Короленко [12] як одну з особливостей адиктивної поведінки виділяє «можливість легкого переходу від однієї форми адикції до іншої зі збереженням основних аддиктивних механізмів».

Висновки. Розуміння поліадиктивної природи людини дає змогу по-новому поглянути і на проблему профілактики хімічної залежності, і на проблему профілактики в адиктології.

Недостатньо ґрунтовно розроблена нині й проблема корекції адиктивної поведінки особистості та недостатньо підкріплена науковими дослідженнями (різні несумісні теорії, що конкурують між собою; недосконалі методи роботи; відсутність дієвого стратегічного підґрунтя; недосконала система спеціальної підготовки фахівців).

Отже, незважаючи на великий теоретичний та емпіричний обсяг знань про адиктивну поведінку, проблема адиктивної поведінки особистості залишається недостатньо вивченою і потребує уточнюючого та пошукового дослідження.

Список використаної літератури

1. Болезнь зависимого поведения: клиническая картина, механизмы криминальности и виктимности, судебно-психиатрический подход / А. С. Андреев, А. И. Ковалев, О. А. Бухановский [и др.] // Серийные убийства и социальная агрессия : материалы III Междунар. конф. – Ростов н/Д : [б. и.], 2001. – С. 252–260.
2. Бугайова Н. М. Психологічні закономірності розвитку адикцій в онтогенезі / Н. М. Бугайова // Проблеми загальної та педагогічної психології. – Т. XII, ч. 4. – С. 48–56.
3. Валентик Ю. В. Мишени психотерапии в наркологии / Ю. В. Валентик // Лекции по наркологии / под ред. проф. Н. Н. Иванца. – М. : Нолидж, 2000. – С. 309–340.
4. Великий В. М. Сутність і профілактика залежності від азартних ігор / В. М. Великий // Соціальна робота в Україні: теорія і практика. – 2009. – № 5. – С. 134–137.

5. Гоголева А. В. Аддиктивное поведение и его профилактика / А. В. Гоголева. – Москва : Моск. психол.-соц. ин-т ; Воронеж : Изд-во НПО «Модек», 2003. – 240 с.
6. Даренский И. Д. Общие вопросы зависимостей [Электронный ресурс] / И. Д. Даренский // Аддиктология как научная дисциплина и область практической деятельности. – 2008. – Режим доступа : http://narcolog.com.ua/drug/treatment/obs_hie_vopros_891.html
7. Егоров А. Ю. К вопросу о новых теоретических аспектах аддиктологии / А. Ю. Егоров // Наркология и аддиктология : сб. науч. тр. / под ред. проф. В. Д. Менделевича. – Казань : Школа, 2004. – С. 80–88.
8. Змановская Е. В. Девиантология (психология отклоняющегося поведения) : учеб. пособие для студ. высш. учеб. завед. / Е. В. Змановская. – 3-е изд., испр. и доп. – М. : Академия, 2006. – 288 с.
9. Ільницька Л. А. Психологічні особливості особистості Інтернет-залежних юнаків / Л. А. Ільницька // Соціальна робота в Україні: теорія і практика. – 2008. – № 5. – С. 124–137.
10. Калмыкова Е. С. Роль типа привязанности в генезе и динамике аддиктивного поведения. Ч. II / Е. С. Калмыкова, М. А. Гагарина, М. А. Падун // Психол. журн. – 2007. – Т. 28, № 1. – С. 107–111.
11. Короленко Ц. П. Аддиктивное поведение: общая характеристика и закономерности развития / Ц. П. Короленко // Обзорение психиатрии и медицинской психологии им. В. М. Бехтерева. – 1991. – № 1. – С. 8–15.
12. Короленко Ц. П. Основные характеристики развития аддиктивного поведения / Ц. П. Короленко, Т. А. Донских // Современные задачи психиатрии и наркологии. – Барнаул, 1990. – С. 32–33.
13. Менделевич В. Д. Руководство по аддиктологии / В. Д. Менделевич. – СПб. : Речь, 2007. – 768 с.
14. Менделевич В. Д. Парадоксы взаимосвязей зависимой личности и расстройств зависимого поведения / В. Д. Менделевич, И. А. Новиков // Арх. психиатрии. – 2002. – № 4. – С. 129–133.
15. Первичная терапия А. Янова // Руководство по телесно-ориентированной терапии / сост. Б. Якубанец. – СПб. : Речь, 2000. – 230 с.
16. Психология и лечение зависимого поведения / под ред. С. Даулинга. – М. : Независимая фирма «Класс», 2000. – 240 с.
17. Терещук Н. В. Ігрова залежність у підлітковому віці як форма аддиктивної поведінки / Н. В. Терещук // Практична психологія та соціальна робота. – 2009. – № 1. – С. 31–46.
18. Уайнхолд Б. Освобождение от зависимости / Б. Уайнхолд, Дж. Уайнхолд. – М. : Независимая фирма «Класс», 2003. – 242 с.
19. Donovan D. M. Determinants of Substains Abus: Biological, Psychological, and Environmental Factors / D. M. Donovan. – London ; N. Y., 1995. – 274 p.
20. Pattison E. M. The diagnosis of alcoholism / E. M. Pattison. – London ; N. Y., 1997. – 133 p.
21. Sharpe L. Towards a cognitive-behavioural theory of problem gambling / L. Sharpe, N. Tarrier // British Journal of Psychiatry. – 1993. – № 162. – P. 407–412.